

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на Светлана Александрова на тема: „Културни политики в ЕС.

Между демокрация и демократизация на културата: политики на участие“
за получаване на образователната и научна степен „Доктор“ по 3.1. Социология,
антропология и науки за културата

Рецензент: доц. д.с.н Добринка Пейчева.

Дисертацията е в обем 256 страници, от които 193 дисертационен текст, включващ увод, три глави, заключение и 63 страници приложения.

Посветена е на изключително **актуална проблематика**, свързана с политиките на участие като израз на културната демокрация и на ролята на културните политики на ЕС в конкретните страни. Актуална е и с научно-приложния си принос в трета глава на дисертацията, касаеща участието на София в инициативата за Европейска столица на годината през 2019 г.

Темата е значима, предвид факта, че двата подхода - на демократизация на културата и на културна демокрация имат значително влияние върху осъществяването на съвременните европейски политики, проявяващо се не само върху процесите в културната сфера, но и в по-широк план - на общественото развитие като цяло.

Целта на дисертацията е да се разкрият възможностите на инициативата на ЕС *Европейска столица на културата*, като един от инструментите на европейската културна политика, в който се пресичат двата политически подхода – демократизация на културата и културна демокрация за повлияване ситуацията в българската културна среда.

Задачите, които дисертантката си е поставила във връзка с реализирането на своята цел са фокусирани в няколко кръга: 1. Теретико- методологичен минологичен - изясняване на понятия; проследяване и систематизиране на теоретичните подходи в областта на европейската културна политика - историческо развитие и съвременно значение;.подходи на управление на културата; 3. Ситуационен – разкриване на нагласи на българското общество за гражданско участие;анализ на културно потребление и културно участие в сравнителен международен план ;. анализ на българския културен сектор и в частност, неправителствения сектор; 4. Емпирично – изследователски - проследяване осъществяването на европейската програма Европейска столица на културата в България в началните ѝ етапи; проучване и

анализиране на културните политики и програми на Столична община; разкриване възможностите за включване на творческите неправителствени организации в подготовката за провеждането на инициативата Европейска столица на културата в град София.

Предмет на дисертацията са взаимовръзките между съществуващите програми, културни стратегии и различни участници в културния сектор, имащи отношение към процеса на подготовка на София като град-кандидат за титлата Европейска столица на културата през 2019 г. – представители на публичните власти, представители на НПО, представители на официалния културен сектор и на донорска организация и пр. за установяване на степента за повишаване на възможностите за участие на неправителствения културен сектор.

Обект на дисертацията е културното участие като една от възможните области, където се отразява спецификата и развитието на европейската културна политика.

В дисертацията е използван интердисциплинарен подход, който се основава на няколко дисциплинарни полета – на философията, социологията, културологичните и културно-политическите изследвания, статистиката и пр.

Емпиричните търсения се основават на използването на 2 социологически метода: анализ на документи и полустандартизирано интервю. Проведени са десет полустандартизирани индивидуални интервюта в периода декември 2012 г. – юли 2013 г. с респонденти от публичния сектор – директори на правителствени и неправителствени институции, програмни директори; председатели на комисии, на културни институции, независими експерти и пр.

Тезата на дисертантката е:

механичното привнасяне на европейски модели, чрез различните функциониращи европейски програми, без създаването на условия за благоприятен климат за развитие на политики на участие (включително и такива, насочени към НПО) може да има негативен ефект върху българската културна среда.

Културната демокрация и политиките на участие в България все още се случват бавно и несигурно, а автоматично функциониращите държавни институции защитават каузи на национална културна политика, ориентирани по-скоро към елитарно виждане за културата, вместо към културата като начин на живот и обществено развитие, с което възпрепятстват ефективното прилагане на европейски културни модели за развитие на сферата, допринасящи за използване и генериране на ресурси в един положителен аспект.

Актуалността и значимостта на темата се имплицира във всички глави на дисертацията.

В **първа** глава се акцентира както върху теми на деня, обвързващи културата с политическите и икономически реалии, така и върху вечно актуални и значими теми като традиции, ценности, вярвания, идентичност, жива култура и пр., касаещи културни процеси, практики, достъп и участие в културни дейности. Уточнява се, че културата в съвременните общества е политически и икономически обвързана.

Изхожда се от разглеждането на културата като процес, изискващ постоянно обществено внимание, като една динамично променяща се сфера, а не като статично явление. Културата е артикулирана в нейната множественост и широкааспектност.

В изследователската си рамка дисертантката експлицира с научна прецизност релевантните процеси, а именно - „съвременното взаимопроникване на културните сфери, значението на политиката като начин за постигането на определени цели в културното развитие (Чарлз Ландри), като задаваща определен дискурс (Пиер Бурдийо) и необходимост от взаимно опознаване между сферите на културата и политиката и пр.

За целите на тази глава Александрова поставя специални акценти върху няколко същностни за аргументиране на тезата си ракурса:

1. културна интеграция между различните народи за постигането на европейска идентичност при запазване разнообразието на националните култури и споделени интереси за изграждането на обществото.

Експлицирането на културната интеграция е осъществено на базата на ретроспекция на културната политика на Европейския съюз и напроследяване на официалните документи за постъпателното развитие в европейската културна политика, като се започне от *Declaration on the European Identity* (1973), премине се през *Култура 2007-2013*, и се стигне до *Европейски културен месец*, *Европейска столица на културата*, *Европейски ден на езиките*. Осъществено е и чрезконкретизиране на културната политика - програми, документи и споразумения, свързани с предоставяне на еднакви възможности за участие в съвременните процеси на защита на културното многообразие, на устойчивото развитие чрез култура, на спазването на културните права, които са постулатите за европейското чувство на свързаност и културно-политическа компетентност.

2. гражданско участие и разнообразие като принципи на съвременните европейски културни политики. Авторката лансира идеята за „преформулирането и отварянето на културните политики на страните – членки от тесните рамки на

националния наратив към повече космополитност (мрежовост); към включване на културните въпроси в различни сектори от социалната сфера, като икономика, образование, градска среда, младежки дейности, туризъм, регионално развитие; към допускането на неправителствените организации в културното поле и гражданския сектор като цяло в управлението; към съвместяването на демократизация и културна демокрация с централното схващане, че достъпът до култура е съществен елемент в развитието на модерните демокрации, а самата култура е практика вместо парадигма, множество индивидуални и различни гледни точки, преценки и опит“.

3. Специален акцент е налице и относно гражданско участие и нагласи в България

Александрова откроява 2-те основни предизвикателства пред националната културна политика – гражданско участие и разнообразие. На базата на открити исторически предпоставки дисертантката характеризира българските нагласи по-скоро клонящи към потребление, отколкото към участие. Приема, че „липсата на независимост, като историческа характеристика на неправителствения сектор у нас (Райна Гаврилова, Иван Еленков) и ясно ограничената от волята на държавата възможност за участие на сектора в управлението, относително характерна и днес, е до голяма степен причина за определящата ситуация в България на прекъсната обществено-политическа връзка, на законодателство без приложение, на приемане на закони без механизми за действието и употребата им.“

Акцентира и върху културните права, обвързвайки ги както с разнообразието, така и с гражданското участие и заемане на позиция, изхождайки от фактори като образование, знание, информация, достъп, участие и пр.

Втора глава, **„Политически подходи: културна демокрация и демократизация на културата** е още по-ярко изразено продължение на актуалността на темата.

Поставяйки проблемната ситуация на критичното преосмисляне, авторката артикулира значимостта от осигуряването на достъп до култура и цивилизовано човешко развитие, изхождайки от парадигмата на демократизацията на културата, както и от парадигмата на културната демокрация, свързани с правото на всеки на културен живот.

Културното потребление и участие са специален акцент в тази глава на дисертацията. Александрова възприема отворен подход, изхождайки от презумпцията, че културното участие не може да бъде сведено само до потреблението на елитарни културни продукти, а до далеч на по-широк кръг от дейности – „от непрофесионално участие в изкуства, културно участие и потребление в интернет, до участие в различни

организации, свързано с усещането за принадлежност, връзка с традициите или възможност за лична намеса в културните процеси“.

Културното участие авторката свързва с абстрахиране от съществуващи бариери и ограничения пред участието, разширявайки обхвата на неговите характеристики и в едно социално трансформиране на активността, в основата на което е участието в културния живот.

Навлизането на дигиталните технологии и новите културни практики са изведени като основополагащи за промененото поле на културното участие. **Участието в интернет е свързано с установяването на нови културни практики за достъп до култура, за генериране на ново културно съдържание, доколкото достъпът на електронното пространство и неговата множественост го обвързват с принципите на културната демокрация.** Демократичната среда, която провокира към активност, диалог и творчество се свързва и с размиване, смесване и взаимопроникване на различни категории съдържание, както и с известна несигурност за достоверност на самото качество (Tracy Logan, Emily Keaney).

Значението на участието в културен живот се обвързва с обществената му значимост, с главната роля, която културната демокрация играе във взаимоотношенията в мултикултурните общества, а прилагането на политики, мерки и програми, които стимулират участието се разкрива като положително влияние върху обединението в общ европейски план, върху възможностите за лично развитие и самоизграждане, характеризиращи последствията от участието в културни дейности.

В раздела **„Политики на участие“** Александрова разкрива мерките, които подобряват достъпа до културни продукти и услуги, които стимулират и създават условия за културно участие и които поощряват културното разнообразие и практическото прилагане на културните права.

На базата сравнителен анализ между културните профили на България, Полша, Унгария, Финландия, Естония и Италия, Александрова доказва, че „сравнително ниски нива на участие и потребление на културно съдържание са характерни за държави, които не успяват да съобразят културните си политики с изискванията на съвременните динамични условия, залагат на формално образование по изкуства и пренебрегват възможностите на неформалното обучение; подкрепят инфраструктурни проекти, а не развиването на човешки капитал; стремят се да подпомагат традиционното излагане на изкуствата в залите, без да отчитат съвременните тенденции на застаряваща публика на този тип предлагане“.

В тази глава са очертани ниски нива на културни интереси у нас. Разкрити са „недостатъчните мерки и програми, обслужващи политиките на участие в България, непоследователността в управлението на културата и необщителните управленски институции, лутането между централизация и децентрализация, между демократизация и културна демокрация, които характеризират специфичния контекст, в който се развива българската културна политика от 1989 г. до днес“ като предпоставки за тези ниски нива.

Отчита се, че „държавната културна политика приоритизира публичните културни институции, като все още не признава в достатъчна степен значението на неправителствения културен сектор за допускането на разнообразие и участие в местните културни практики и за осмислянето на творческата сфера като инструмент за влияние върху общественото развитие“. Александра свързва възприемането на принципите на културна демокрация, с активността на неправителствения сектор чиито действия са непознати - особено в по-малките населени места. Авторката разкрива известни тенденции за промяна в културната ситуация в по-големите градове и на общинско ниво, при лансирането на програми в подкрепа на неправителствени творчески организации чрез управление основано на подхода „културна демокрация“.

В дисертацията се настоява, че „ангажиментът към културното участие минава през политика, подкрепяща неправителствения сектор. Основава се на обстоятелството, че НПО в най-голяма степен има капацитет за осъществяване на близки отношения с хората, че често организации, асоциации и сдружения действащи в полето на третия сектор са предназначени за защита на граждански инициативи. Друго важно основание авторката вижда в доброволната обществена дейност на НПО и в потенциала им да развиват доброволчеството като безвъзмездна социална активност и участие в областта на културата.

Дейността на неправителствените културни организации в България се свързва със създаването на алтернативни културни продукти и разпространяването на алтернативни на официалната културна политики културни модели.

Трета глава, озаглавена „**Европейска столица на културата, възможности за участие на неправителствения културен сектор в подготовката на София като град-кандидат за титлата**“, продължава актуалността на проблематиката. В нея основен обект на внимание е европейската инициатива *Европейска столица на културата* (ЕСК) чрез изпълнението и в български контекст. Построена е на анализ върху

кандидатурата на София за ЕСК през 2019 г., както и върху включването на неправителствения сектор в процеса на осъществяването и.

В тази глава са обвързани иновативните културни политики на Столична община чрез действащите СП „Култура“, СП „Европа“, „Културен календар“, Стратегия за развитие на културата на София 2013 – 2023 и пр. с европейската инициатива. Лансира се предположението за създаването на среда за изява на неправителствения сектор в културното поле, изхождайки от измерението „Град и граждани“, свързано с достъп и участие в културния живот, както и разширяването на европейското сътрудничество и обмен, във връзка с европейското измерение на инициативата.

Цели сега се установи доколко принципите на европейската културна политика – разнообразие и участие са практически приложими в местните културни политики и доколко възможността за включването на НПО сектор като културно участие ,като демократично право, заложено в публичните политики, се прилага в практиката.

Тези цели са реализирани от Александрова чрез проследяване процеса на партньорство между местни власти (кандидатурата на София) и неофициален сектор в културната сфера, както и чрез реализиране на десет полустандартизирани индивидуални интервюта с представители на участващите страни. В духа на европейската културна политика, програмата ЕСК цели едновременно да обедини и открои различията в европейските култури, укрепвайки европейската културна идентичност. Чрез измеренията, които трябва да покрие една столица на културата – „Европейско измерение“ и „Град и граждани“ се предполага осигуряване на възможност за реализация на културни политики и политики на участие на базата на партньорства между национална и местна власт, бизнес и неправителствен сектор.

На НПО в контекста на ЕСК се разчита като на естествен партньор при изготвянето на културната програма и във важните управленски процеси -ангажирането на местни чуждестранни граждани, на увеличаване на културните възможности за достъп и участие в съответния град на европейско партньорство. Гражданското общество и активното гражданско участие се приемат в дисертацията като *модел* за прилагането на демократични културни ценности и практики. Участието или неучастието на неправителствения сектор се приема като показател за степента на демократично управление.

С научна прецизност в дисертацията се проследява в каква степен мерките и програмите включват творческия неправителствен сектор като представител на

ангажирано гражданско общество с конкретна сфера – културата и културната политика на града.

В дисертацията са очертани и основните акценти в културната политика на Столична община. Извън известните неблагоприятия са открити няколко положителни акцента - Столична Програма „Култура“, „Културен календар“ и Столична Програма „Европа“, които стимулират разнообразието и участието чрез подкрепа на творчески проекти на различни и равнопоставени субекти - НПО, общински културни институти, районни администрации, частни организации.

Отчетено е, че в сравнение с останалите градове кандидати за титлата ЕСК, София осъществява относително най- релевантна културна политика спрямо неправителствения културен сектор, че столицата ни още от самото начало на инициативата ЕСК в България, въвлича НПО и демонстрира отворен подход при управление на процеса. Разкрива се, че общината създава Асоциация за развитие на София (АРС) още през 2010 г, а през 2013 София включва и Югозападен регион в кандидатурата си с цел разгръщане на регионално сътрудничество и развитие чрез съвместни творчески проекти с отделни градове.

За разкриване на състоянието на културната среда в града дисертантката е организираща и провела десет полустандартизирани индивидуални интервюта през периода декември 2012 г. – юли 2013 г. - в самото начало на включване на града към състезанието за титлата ЕСК.

Целта на проучването и е да разкрие процеса в първите 2 - 4 години от подготовката на София и да потърси надеждни механизми за установяване на добри практики в културните ни политики и гражданското участие в тях. Интервютата са оформени в три групи: въпроси, директно адресирани към организацията и нейния опит; въпроси, които целят да се проучи схващането за партньорството в сектора (необходимостта, наличието и проблематичността му) и въпроси, чрез които да се установи връзката на инициативата ЕСК със стимулирането на културното участие, потребление, развиването на нови партньорства и мрежи в София.

Основна задача на проучването, в рамките на дисертацията, е да се установи постигнатата до момента роля на неправителствения сектор в изкуствата и културата у нас и очакванията за увеличаване на участието му в София

Цели се да се определи и до каква степен съществува партньорство между правителствени и неправителствени (официални и неофициални) организации в съвременната българска културна среда и в каква степен подготовката на София за ЕСК

би могла да повлияе положително върху условията на развитие на неправителствения сектор у нас, да подобри партньорските взаимоотношения между самите организации, между тях и управленските структури и на международно ниво.

Друга поставена задача е да се установи дали европейската инициатива в местен контекст допринася за увеличаване на културното участие, разбирано като развитие на доброволческата дейност, на партньорство и мрежи в културната сфера. Търси се отговор дали се осъществява действително разширяване на възможностите за участие на неправителствения сектор в България посредством тази инициатива или голяма част от него остава вън от сферата на разпределяне на ресурси (икономически, инфраструктурни, социални)

Очаква се чрез отговора на тези задачи да се разкрие степента на успешност на инициативата на местна почва.

Интервюирани са представители на публичните власти в град София, анагажирани с инициативата: - програмни директори, председатели на комисии, директори на културни институции, неправителствени организации, фондации и пр.

Многоаспектното анализиране на резултатите от изследването, което само по себе си има *приносен* характер, дават основание на дисертантката да заключи, че:

- Политиките за участие и разнообразие у нас са несъществуващи, защото зависещите от управленските институции фактори по осигуряване координация действат по традиционен начин в управленческите процеси, не предлагат мерки за по-голяма достъпност на подкрепяните културни дейности и привличането на публики;
- Съществува проблематичност и дисбаланс в съвместното изготвяне на политики. За съществуването на неправителствения сектор ключов компонент се явява липсата на комуникация, диалог, в който равноправно да участват публичните власти, които изготвят политиките и програмите, отнасящи се към културната сфера и тези, които зависят от тях, от гледна точка на създаването на среда и условия за работа.
- Съществуват два ясно открояващи се проблема - финансиране и неприлагане на инструменти и устойчиви политики на участие, които да развият приоритетно средата - практики за достъп, информираност, прозрачност. Подкрепят се временни проекти, без ясни критерии за необходимостта им.
- Мерките, които се взимат в рамките на инициативата ЕСК са насочени само и единствено към нея и поставят под въпрос състоянието на сектора след

приключването на събитието. За по-дълготраен и устойчив ефект, според Александрова, са необходими „мерки, които да засилват сектора (административен капацитет) и насочват към обоснована от действителните потребности на населението дейност на обществените организации (изследователски капацитет) с оглед постигане реално развитие и промяна, които да оживят културния и социален живот в града. Необходимостта от тези мерки, следователно трябва да е предварително осъзната на управленско ниво“.

- За да бъде разпознат като важен образ в културното поле, неправителственият сектор трябва да възприеме сам себе си и да се отстоява като единен субект.
- Сама по себе си европейската инициатива няма да донесе по-добри условия за партньорство на всички нива в сферата на културата, но ресурсите, които генерира, са възможност за опознаване на противоположностите, за синхронизация на подобните и за въвеждане на иновативни спрямо сега съществуващите подходи в културата.

В заключението на дисертацията се акцентира върху противоречието в прокламираната широко културна демокрация, политически призови за участие и съдействие и пр., от страна на неправителствения сектор и авторитарните управленски практики, изключващи от реално участие неправителствените организации. Акцентира се върху необходимостта от преразглеждане на съществуващи решения за подпомагане на сферата на ниво ЕС в посока по-голямо съответствие с местните потребности и гражданското общество.

Дисертацията представлява първо по рода си задълбочено научно изследване на културни политики в ЕС, свързани с проблемите на демокрация и демократизация на културата и на политиките на участие.

Александрова е направила един изключително добър научен разрез на тази проблематика, обогатявайки научната литература в тази област.

Дисертантката показва изключително добро познаване на научната литература, на официалните документи и на съществуващите практики. Позовава се както на класици в областта, така и на съвременни автори и теории, цитира коректно и на подходящи места.

Александрова разкрива висока степен на интерпретационни умения и на умения за анализ на литературни източници и конкретни данни.

Дисертацията е добре структурирана, налице е висок професионален стил.

Споделям изведените от дисертантката научни приноси на дисертационния труд, а именно:

1. За първи път в нашата страна се осъществява въвеждане в проблематиката и противоречията на двата културно- политически подхода: демократизация на културата и културна демокрация;
2. Налице е преформулиране на европейските културни политики и конкретно политиките на участие след Втората световна война до днес.Открито е връзката и взаимодействието на политиката за култура на ЕС, националните културни политики на страните - членки и българската културна политика.
3. Разработени са актуални принципи на съвременните европейски културни политики – разнообразието и участието при прилагането на демократични практики и подходи, целящи социална равнопоставеност. Културното участие е осмислено едновременно като пасивно наблюдение и активно включване.
4. Въз основа на сравнителен анализ между европейски страни, които прилагат политики на участие и такива, при които те все още не са широко разпространени и слабо се прилагат, в дисертацията се разкрива положителното въздействие при осъществяването на политиките за участие върху културните интереси и потреблението на културни дейности.
5. Разкрива се проблематиката на прехода от демократизация към културна демокрация у нас, като същевременно се откроява значението на българския неправителствен културен сектор;
6. Извеждат се добри практики на участие посредством инициативата Европейска столица на културата и се открояват съществуващи противоречия при приложението на политиките на участие за творческите неправителствени организации и гражданите на столиците на културата. Систематизира се и се анализира културната политика на общинско ниво.
7. Разкрити са противоречията и възможните последствия за българската културна среда и НПО при механично прилагане на европейски практики и програми, без да се търси устойчива и дълготрайна ефективност в конкретния местен контекст.

Всичко това ми дава основание да оценя високо дисертационния труд на С. Александрова

Дисертантката има 6 публикации по темата на дисертацията в специализирани издания.

Бележките, които имам към дисертационния труд са по-скоро редакторски и не омаловажават постигнатото в дисертацията.

Свързани са с разликите между процес и резултат. По време на процеса е валидно „Ще разгледам“, а когато процесът е завършен, е налице продукт - вече е завършило разглеждането – стр. 116

Редакторска е бележката ми и по отношение на употребявания на няколко места термин „работата“- точният термин е дисертацията

Препоръчвам и осъвременяването на някои данни, валидни включително и в „изданията“ на Евробарометър при бъдещото отпечатване на дисертационния труд, което препоръчвам.

Приносите, прецизният стил, интерпретационните и аналитични умения, научната добросъвестност и пр., ми дават основание да дам висока оценка на дисертационния труд на Светлана Александрова и да гласувам „За“ присъждането на образователната и научна степен „доктор“ по 3.1. Социология, антропология и науки за културата

Рецензент:

Доц. д.с.н. Добринка Пейчева